

JURNALİSTİKA ÜZRƏ DƏRSLİK

MULTİMƏDƏNİ
MƏSƏLƏLƏRİN
İŞIQLANDIRILMASININ
ƏSASLARI

www.idem-institute.org

fnfsc.fnst.org

PANDELİ PANİ

ULRIKE FİŞER-BUTMALOIUNUN
HƏMMÜƏLLİFLİYİ İLƏ

**MULTİMƏDƏNİ MƏSƏLƏLƏRİN
İŞIQLANDIRILMASININ
ƏSASLARI**

AZADLIQ NAMINƏ FRIDRIX NAUMAN FONDU

Friedrich Naumann
STIFTUNG

FÜR DIE FREIHEIT

ISBN 978-9941-27-679-8

© Friedrich Naumann Stiftung für die Freiheit

MÜNDƏRİCAT

Müqəddimə	11
Jurnalistika – iki tiyəli qılınc.....	12
İnsan hüquqları və fərqlilik – informasiya reportajının bir mövzusu kimi.....	14
Fərqlilik nədir?.....	17
Stereotiplər nədir?.....	18
İctimai müxtəliflik haqqında reportajla bağlı ümumi məsləhətlər.....	21
Məlumat əldə etmək və mənbələrlə işləmək.....	27
Müxtəlif qrupların nümayəndələrindən müsahibə almaqla bağlı məsləhətlər	31
Detallı reportaj və xəbərlərin təhlili.....	34
Etnik azlıqlar mövzusunda hazırlanmış reportajlarla bağlı məsləhətlər....	38
Yaşlı insanlar mövzusunda hazırlanmış reportajlarla bağlı məsləhətlər....	43
Cəmiyyətdə müxtəlifliyi inkişaf etdirmək üçün mediaya verilən məsləhətlər	45
İctimai müxtəliflik mövzusunda reportaj hazırlayarkən jurnalistin xatırlamalı olduğu sualların siyahısı	47
İstifadə olunmuş mənbələr.....	48

“Azadlıq Uğrunda Fridrix Nauman Fondu” dünyanın 60-dan çox ölkəsində insan hüquqları, açıq cəmiyyət, təhsil, sosial bazar iqtisadiyyatı, məsuliyyət və fərdi azadlıq kimi liberal dəyərləri müdafiə edir.

Fridrix Nauman Fondu həmin fəaliyyət çərçivəsində 2016-cı ildə Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinin dəstəyi ilə Demokratiya, Media və Mədəni Mübadilə İnstitutu və yerli tərəfdaşlar ilə əməkdaşlıqla Cənubi Qafqazın jurnalistləri üçün üçillik təhsil layihəsinə başlamışdır.

Üç on beş nəfərlik qrupda Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstandan olan müxtəlif yaş qrupuna aid və peşə təcrübəsinə malik olan jurnalistlər yüksək səviyyəli təlimləri keçmiş və iqtisadiyyat, mədəni dəyərlər və münaqişələr mövzuları üzrə obyektiv jurnalistika fəaliyyəti barədə praktiki təcrübəni əldə etmişlər.

Həmin təhsil layihəsinin məqsədi – qərəzsiz jurnalistikanın inkişafına töhfə vermək və regional medianın nümayəndələri arasında əlaqələri qurmaqdan ibarətdir.

Cənubi Qafqaz regionunun jurnalistləri və beynəlxalq və yerli ekspertlərin həmin nəzəri və təcrübə əməkdaşlığı nəticəsində üç konkret sahədə obyektiv jurnalistika mövzusunda üç dərslək hazırlanmışdır: iqtisadiyyat, mədəni dəyərlər və münaqişələr.

Peter-Andreas Boxman

Azadlıq Uğrunda Fridrix Nauman Fondunun Cənubi Qafqaz
layihəsinin rəhbəri

Müəllif haqqında

Doktor Pandeli Pani 25 ildir ki, jurnalist, məsləhətçi işləyir və təlimlər keçirir. O, Ukrayna, Balkanlar, MDB və Mərkəzi Asiya ölkələrində jurnalistlərin bir çox yenidən hazırlıq təlimini hazırlayaraq keçirmişdir. O, məsləhətçi kimi, daha çox dövlət radio-yayımçılığın ictimai radioya çevrilməsi (Şərqi Avropa, Ukrayna) və Sakrebuloların radiosunun (Community radios) formalaşmasının (Cənubi-Şərqi Avropa, Myanmar) problematikası ilə məşğuldur. O, dəvət olunmuş pedaqoq statusu ilə Berlin Azad Universitetində, Bonn və Yena Universitetlərində, eləcə də Tirana Universitetində, Kirill və Mefodiy adına Universitetdə (Bolqarıstan) və İv. Cavaxişvili adına Tbilisi Dövlət Universitetində fəaliyyət göstərirdi.

Həmmüəllif haqqında

Doktor Ulrike Fişer-Butmaloiu jurnalist, treyninqlərin aparıcısı və dosentdir. Berlin Azad Universitetinin Beynəlxalq Jurnalistlər Kollegiyasında yenidən hazırlıq təlimlərinə rəhbərlik edirdi, həmin təlimlərdə bütün Avropa ölkələrindən, MDB-dən və ABŞ-dan olan jurnalistlər iştirak edirdilər. O, təlim və mühazirə-seminarları keçirmək üçün Misirə, Fələstinə, Qanaya, Kambocaya, Mərkəzi Asiyaya, Balkanlara və Qafqaz ölkələrinə dəvət olunmuşdur, media-mədəniyyət (edia iteracy), siyasi kommunikasiya, jurnalist təcrübəsi kurslarına rəhbərlik edirdi. Onun doktorluq işinin mövzusu - “Böhran vəziyyətlərində Rus mediası”dır.

Ölkədə demokratik mədəniyyəti qoruyub-saxlamaq üçün azad və müstəqil media əhəmiyyətli rol oynayır. O, ictimai fikrin formalaşmasına öz töhfəsini verir və, beləliklə, mərkəzi ictimai vəzifəni yerinə yetirir. Bu funksiyanı layiqincə yerinə yetirə bilmək üçün jurnalistlərə xüsusi imtiyazlar və tədqiq etmək imkanları verilir. Lakin bu onların öhdəsinə auditoriya və ümumiyyətlə cəmiyyət qarşısında əhəmiyyətli məsuliyyəti də qoyur. Bu məsuliyyət yalnız reportajın gedişi zamanı ehtiyatlı olmaq vəzifəsi deyil, məsələn, məsələ münaqişə və/və ya kapital bazarları və ya maliyyə məhsulları haqqında məlumat kimi həssas mövzulardan ibarət olduğu zaman, jurnalistlər daima peşə səviyyələrini yüksəltməyə davam etməlidirlər.

Gürcüstan, Ermənistan və Azərbaycanda adi jurnalist təhsili ümumi istiqamət jurnalistlərinin tərbiyə edilməsinə yönəldilir, onlar “hər şey haqqında” yazırlar. Peşə hazırlığının geniş spektri onlara müxtəlif mövzular barədə yazmaq imkanını verir. Lakin, onların təhsili, ilk növbədə, günün aktual mövzularının işlənməsinə və dərinlik əvəzinə genişliyə hesablanmasına görə onların peşə sərhədlərini ümumi təhsilləri müəyyən edir, yeni mövzuları öyrənmək və biliyi dərinləşdirmək üçün vaxtları qalmır. Bu cür problemlə münaqişələr, böhran və ya fəlakətlər barədə reportaj hazırlamalı olduqları zaman da qarşılaşırlar.

Azadlıq Uğrunda Fridrix Naumann Fondu maliyyə və biznes haqqında reportaj, cəmiyyətdə “fərqliliyə doğru” / “rəngarəngliyə doğru” (“i-versity”) yönəlmə və eləcə də, münaqişəyə qarşı incə jurnalistikanın mövzuları barədə aparılmış təlimlərlə yalnız Cənubi Qafqaz ölkələrində bu mövzularla əlaqədar olaraq yaranmış tələbata deyil, ümumiyyətlə dünyada jurnalistlərə qarşı tələblərin artmasına da

səslənir, çünki jurnalistlərdən gündən-günə daha çox peşə və sosial bacarıqlar tələb olunur.

Jurnalistlər maliyyə mövzuları barədə necə yazmalıdırlar ki, onların reportajı maraqlı, canlı və oxucu üçün başa düşülən olsun? Maliyyə və biznes-təşkilatlar haqqında məlumatı necə əldə etməlidirlər? Böhranlar, münaqişə və müharibələr haqqında yazarkən obyektivliyi necə qorumaalıdırlar? Böhran dövrlərində jurnalist kvalifikasiyası hansı meyarlarla ölçülür? Müvafiq ölkənin mediasına stereotiplər və mövhumat nə dərəcədə böyük təsir göstərir? Ayrı-seçkilikdən azad olan reportaj necə ola bilər? – bunlar vorkşoplarda müzakirə olunan bəzi məsələ və ya mövzulardır. Əvvəlcə nəzəri biliyi təcrübi jurnalist işi ilə tamamladılar. Vorkşop çərçivəsində iştirakçılar üç qrupa bölündü və birgə layihələr üzərində işlədilər, sorğu və müsahibələr apardılar, əldə edilmiş məlumatı dərinləşdirdi və aksentləri ayırdılar. Daha sonra hazırlanmış layihələrin ümumi müzakirəsi aparıldı və iştirakçılara öz işi haqqında söhbət etmək, ilk növbədə isə, jurnalistika etikasının problemlərini müzakirə etmək imkanı verildi.

Beynəlxalq qruplarda işləyərkən iştirakçılara bir-biri ilə kəşşən mövzuları müzakirə etmək və peşə sahəsini genişləndirmək, bununla yanaşı, gələcək işlərində onlara kömək edəcək şəbəkələşdirilmiş əlaqələri yaratmaq imkanı verildi. Əlavə kompetensiyanın inkişaf etdirilməsi ilə vorkşopların iştirakçıları üçün yeni profilləri əldə etmək imkanları da yaranır, bu da onlar üçün öz bazar dəyərinin yüksəlməsinin ön şərtidir. İştirakçıların böyük marağı, vorkşopların keçirilməsi zamanı və onlardan sonra da aparılan canlı diskussiyalar və birlikdə hazırlanmış layihələr bu cür yenidən hazırlıq tədbirlərinin jurnalist peşəkarlığının yüksəldilməsi üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu aydın şəkildə göstərir.

Və sonunda, bu da olduqca əhəmiyyətlidir: bir-biri ilə görüşmək, bir-birini daha yaxşı tanımaq və birgə işləmək imkanı müxtəlif millətlərin nümayəndələri olan jurnalistləri bir çox mövhumat və ya stereo-

tipdən azad etdi. Bütün iştirakçılar ümid edir ki, gələcəkdə öz reportajları ilə yalnız öz auditoriyasını daha yaxşı məlumatlandırma biləcək deyil, eləcə də xalqlar arasında qarşılıqlı anlayışa töhvəsini verə də biləcəkdir.

Pandeli Pani

Noyabr, 2017

MÜQƏDDİMƏ

Biz avropa dəyərlərinin əhəmiyyəti barədə sıx-sıx danışırıq. Avropa İttifaqı nə qədər çox genişlənirsə, bir o qədər orda yaşayan insanların da həmin ittifaqın hansı ümumi dəyərlərə istinad etməsini dərk etmələri də vacibdir. Ancaq avropa dəyərləri nədir?

İnsan ləyaqəti, azadlıq, demokratiya, bərabərlik, insan hüquqlarının, o cümlədən azlıqlar hüquqlarının qorunması və ona hörmət bəsləmək qaydaları – bu dəyərlər Avropa İttifaqının müddəalarında əks olunmuşdur.

Avropa dəyərləri barədə danışdıqda jurnalistlərin əksəriyyəti insan hüquqlarını nəzərdə tuturlar. İnsan hüquqları isə hüquq, əxlaq, siyasi fəlsəfə məsələlərinə, onlarla bağlı problemlərə və onların həlli yolları ilə sıx əlaqədərdir.

JURNALİSTİKA – İKİ TİYƏLİ QILINC

Jurnalistika və insan hüquqları bir-biri ilə bir çox nöqtədə kəsişir. Bir tərəfdən jurnalistikanın özünü belə insanın məlumat almaq və paylaşmaq hüququ kimi müzakirə edə bilərik, ikinci tərəfdən isə, insan hüquqlarının qorunması və ona dəstək verilməsi media və jurnalistika olmadan qeyri-mümkündür. Media –radio, televiziya, jurnal-qəzetlər və internet –insan hüquqları problemlərini işıqlandırmaqda və həllində mərkəzi rol oynayır. Medianın həmçinin ictimaiyyətin müxtəlif hissələrinin bir-biri ilə əlaqələndirilməsi və onların arasında qarşılıqlı anlaşmanın yaxşılaşdırılmasında əsas yer tutur.

Hər nə cür olsa da, jurnalistika iki tiyəli qılınclardır. Jurnalistika bir tərəfdən real faktlarla yəni konkret vaxt içində, konkret yerdə baş vermiş hadisələrlə işləyir, bir tərəfdən də ictimai fikiri belə formalaşdırmaq qüdrətinə malikdir və bu baxımdan onun funksiyası adi reportajdan da genişdir. Bu o deməkdir ki, bir çox hallarda hadisələri yalnız müşahidəçi qismində izləyən jurnalistlər, həmin hadisələrin (öz düşüncəsi olan, güclü) iştirakçıları da ola bilərlər.

Dəmir pərdənin yırtılmasından sonra bir çox humanizm böhranı və qanlı toqquşmalar nəinki insanların həyatına son qoydu və bir xeyli əvvəllər qurulmuş ictimai asayışı məhv etdi, habelə, keçmiş kölgələri oyatmaqla, qorxu və xof, mövhumatçılıq yaratmaqla jurnalistikanın ictimai qruplar arasındakı qarşıdurmaya və fəsada, etnik münaqişələrin qarılmasına nə kimi töhvə verdiyini də ortaya çıxartdı. Beləliklə, əgər media və jurnalistika, mədəniyyətlərarası anlaşmaq üçün zəruri məlumat ötürmək əvəzinə yalan, nifrət və dözümsüzlük mənbəsinə çevrilsə, o zaman onları insan hüquqlarını pozan alətlər gözündə görməliyik.

Mövhumatlar və digər -izmlər/çiliklər

İnsanların əksəriyyəti ondan fərqli olan etnik qrupların ya irqlərin nümayəndələri ilə münasibətdə mövhumata¹, nifrətə və dözümsüzlüyə qapılır. Lakin irqçilikdən əlavə bir çox „-izm“ və „-çilik“ də mövcuddur. Məsələn: seksizm, sinifçilik², antisemitizm, eycizm³, eyblizm⁴ və digər qəbullanmamaq formaları. Bunlar „başqalar“ ya „Autsayderlər“ kimi sosial ya etnikliyə aid etmədiyimiz qruplara qarşı ifadə olunan formalarlardır.

Mövhumat ya qabaqcadan bəslədiyimiz düşüncə bizi bir çox hallarda diskriminasiyaya gətirib çıxardır. Məsələn, insanlar öz etnik mənsubiyyətlərinə, mənşələrinə, irqlərinə, dinlərinə, yaşlarına, məhdud fiziki imkanlarına, siyasi inanclarına, cins ya gender, seksual oriyentasiyalarına, dillərinə, mədəniyyətlərinə və başqa əlamətlərinə görə diskriminasiya qurbanına çevrilə bilirlər.

Bu praktiki vəsait fəaliyyət göstərməkdə olan jurnalistlərə aiddir və onlara cəmiyyətə „fərqli“ qruplar və sosial müxtəliflik barədə ədalətli və əxlaq çərçivəsində məlumat verməkdə yardım edəcəkdir; həmçinin sözün və görüntünün cəmiyyət üzərində təsir qoyduğu inamını onlarda dərinləşdirəcək və bununla, təhqiredici leksika və qeyri-adekvat emosional tələsinə düşməməkdə kömək edəcəkdir.

¹ Mövhumatda biz qabaqcadan, düşüncəsiz, bilmədən və yaxud başqa səbəb olmadan formalaşmış mənfi fikirlər və yanaşmaları nəzərdə tuturuq; bura qabaqcadan istənilən fikir və yanaşma –müsbət və mənfi; irrasional düşüncəsi, hisslər və heysiyyatlar, daha çox –düşmən xarakterli heysiyyatlar daxildir;

² Sinifçilik (klasizm) “oxşar sosial mövqeyi və müəyyən iqtisadi, siyasi ya mədəni səciyyələri birləşdirən” qruplara qarşı öncədən yaradılmış münasibəti nəzərdə tutur.

³ Eycizm hər hansı bir yaş kateqoriyasına, ələlxüsus da yaşlı şəxslərə qarşı yönəlmiş mövhumatçılığı nəzərdə tutur.

⁴ Eyblizm əqli və fiziki problemləri olan şəxslərin diskriminasiyasını nəzərdə tutur.

İNSAN HÜQUQLARI VƏ FƏRQLİLİK – İNFORMASIYA REPORTAJININ BİR MÖVZUSU KİMİ

Avropa simasını dəyişir və bu dəyişikliyə jurnalistlərin münasibəti, ictimai müxtəlifliyin inkişafı kimi, bu gün ən əhəmiyyətli məsələsinə çevrildi. Hazırda jurnalistlər ictimaiyyətə yeni qrupları tanıtdırmaqla, insanların fərqliliyinə istər etnik, dini, cinsi oryentasiya, istərsə də başqa əlamətlə fərqlilik baxımdan hörmət bəsləməyi aşılamaqla insan hüquqlarının müdafiə arealını genişləndirirlər. Bu istiqamətdə böyük irəliləyişlər müşahidə olunsa da, etnik setereotiplər və mövhumatçılıq, təhqiramiz leksika və faktların təktərəfli işıqlandırılması misalları ilə yenə də qarşılaşıırıq. Təəssüflər olsun ki, media bu gün də müəyyən şəkildə müxtəlifliyin pis olduğu qənaətindədir və azlıqların millətə təhlükə yaratdıqlarını düşünərək, başqaları ilə eynicür rəftarı haqq etmədiklərini hesab edir. Əslində isə iş tamamilə tərsinədir: din, gender, sosial status, yaş, fiziki və mental məhdudluqlara, seksual oriyentasiyaya əsaslanmış diskriminasiya və dözümsüzlük ölkənin ya bölgənin stabilliyinə təhlükə mənbəsidir və ekstremizm toxumları səpənlərə münbit bir zəmin yaradır.

Özlərindən tamamilə fərqli olan insanlar haqqında yazmaq jurnalistlər üçün iş prosesində böyük çətinliklər yaradır. Məlumat fərqli etnos, inanc, cinsi oriyentasiya, sosial yaxud iqtisadi sinfin nümayəndələrinə toxunduqda, həmin şəxsin nəzərini, ideyalarını, dünyagörüş tam fərqli olsa da, həmin şəxsin nəzərini, ideyalarını, dünyagörüşünü dəqiq çatdırmaq jurnalistin borcudur.

Oxucuların/tamaşaçıların/dinləyicilərin əksəriyyətinin sosial azlıqlar barədə məlumatları olduqca kasaddır. Onların yalnız kiçik bir qisminin fərqli etnik, dini və cinsi azlıq qrupları nümayəndələri ilə bilavasitə əlaqəsi vardır. Belə olduqda, auditoriya tamamilə medianın verdiyi məlumatdan asılı vəziyyətdə qalır. Bu əlbəttə, heç də medianın necə düşünəcəyimizi diktə etməsi demək deyildir: insanlar onların verdikləri mesajları şərtsiz-şürrəsuz qəbul etmirlər. Ancaq medianın borcu gündəm yaratmaq və ictimaiyyətin diqqətini əhəmiyyətli momentlərə yönəltmək-

dir ki, nəticədə mübahisə və anlaşılmazlıq ehtimalı azalsın. Bu baxımdan jurnalistika etnik, dini və cinsi azlıqlar haqqında stereotipləri pozmaq və dezinformasiyanın aradan qaldırılması işində əhəmiyyətli rola sahibdir və buna o, məlumatı peşəkarcasına çatdırmaqla, səriştəli fikir söyləməklə nail olmalıdır; bununla o dinləyiciyə, oxucuya ya tamaşaçıya, verilmiş məsələ üzrə öz fikrini formalaşdırmaq və əlavə məlumat əldə etmək imkanını verir.

Həqiqəti dəqiq, ədalətli, səmimi və şəfqət hissi ilə işıqlandırmaq - ictimai müxtəliflik, azlıqlar qrupları və insan hüquqlarının qorunmasında, həmçinin mövhumatlar və radikal siyasi müzakirə ilə mübarizədə həll edici əhəmiyyət məhz bunlara verilir. Səmimi olsaq, eyni cür cəmiyyət mövcud deyildir və bu faktı etiraf etmədən, fərqliliyə hörmət bəsləmədən demokratiyaya doğru irəliləmək qeyri-mümkündür. Beləliklə, media vəsiyyəti ilə ictimaiyyətin hər bir üzvünün problemləri və tələblərini işıqlandırmaq və hamının söyləyəcəyi sözü səsləndirmək yalnız ədalətlik və nəciblik deyildir, hər bir şəxsə vətəndaşlığın üstünlüklərini və məsuliyyətini aşılamaqdır da.

Müxtəlifliyi işıqlandırmaq ictimaiyyətdə baş verən hadisələrlə kifayətlənmir. Qloballaşma və dünyanın müxtəlif ölkələrinin vətəndaşları arasında əlaqələrin genişlənməsi müxtəlifliyin işıqlandırılmasına yeni, tamamilə xüsusi bir əhəmiyyət bəxş etmişdir. Ola bilsin ki, başqa ölkəyə və millətə ciddi təsir etmiş olsun. Beləliklə, bir ölkənin problemi qonşu regionun və qonşu ölkənin də probleminə çevrilməsi tamamilə mümkündür.

Müxtəliflik yolu ilə irəliləmək

İctimaiyyətdə müxtəlifliyi dəstəkləməklə biz irqi və milli mənşəyə, cinsə, seksual oriyentasiyaya və digər amillərə əsaslanmış fərqliliyə hörmət bəsləmək anlayışını dərinləşdiririk. İnsanlara fərqli baxışlar və düşüncələr qarşısında qorxu və mənfi şeylər aşılamaqdansa, onlara yaşadıkları və hərəkət etdikləri cəmiyyətdə, müxtəlif maraqların, dəyərlərin, fiziki və emosional xüsusiyyətlərin olduğunu göstərək.

Müxtəlifliyi dəstəkləmək və ona hörmət bəsləmək diskriminasiyanı aradan qaldırmaq və hamı üçün oxşar imkanlar vermək fürsətini bəxş edir.

Cəmiyyətdə müxtəlifliyi dəstəklənməsi və inkişafı hansı əlamətlə səciyyələnir?

- *Onun vasitəsi ilə insanlar hər birimizin başqasından bir çox şeylə fərqləndiyi həqiqəti dərk edirlər.*
- *O, müxtəlifliyin nəticəsinə dəstək verir.*
- *O, bu məsələləri mövcud vəziyyət və ümumiyyətlə bütün ictimaiyyətlə uzlaşdıran yanaşmaları təklif edir ya həyata keçirir.*

Fərqlilik ilk növbədə media tərəfindən xüsusi diqqət tələb edən bir dəyərdir. Kvalifikasiyalı jurnalistikanı onsuz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. İkitərəfli, qarşılıqlı anlaşılmaya varmaq üçün korrektli, dəqiq, səriştəli reportajın hazırlanması çox əhəmiyyətlidir. Əgər demokratik cəmiyyətdən insanlar arasında xoş bir ünsiyyətin yaradılmasını gözləyiriksə, medianın başlıca missiyası və məsuliyyəti ictimaiyyətin fərqli qrupları haqqında obyektiv və səmimi məlumat yaymaqdadır.

FƏRQLİLİK NƏDİR?

Fərqlilik çoxluqdan hər hansı bir əlamətlə seçilməkdən başqa heç nə deyildir. Cəmiyyətin daxilində insanlar bir-birindən bir çox cəhətdən fərqlənirlər və bir sıra mədəni qruplar mövcuddur. Ola bilsin ki hər qrupu bir-biri ilə elə xüsusiyyətləri birləşdirsən ki, onlar yerdə qalan cəmiyyətdən fərqli olsunlar. O cümlədən: mədəniyyət, din, millət, dil, miyyə, cinsi oriyentasiya, sinif, gender, yaş, məhdud fiziki imkanlar, sağlamlıq, siyasi baxışlar, coğrafi yerləşmə, maddi status və bir çox şey.

Bir çoxumuzda belə bir düşüncə var ki, bizim normalarımızı qəbul etməyənlər yalandırlar. Buna görə də, ictimai müxtəliflik ilk növbədə media tərəfindən xüsusi diqqət tələb edir, çünki bu dəyər demokratik ictimaiyyətdən xüsusi dəstək və inkişaf tələb edir.

UNESCO-nun Mədəniyyət Müxtəlifliyinin dünya bəyannaməsinin 3-cü paragrafında oxuyuruq: "mədəniyyət müxtəlifliyi hər bir şəxs üçün əlçatan imkanlar sahəsini genişləndirir; bu irəliləyişin rəndlərindən biridir, bununla irəliləyişi yalnız iqtisadi artım baxımından nəzərdə tutmur, həyatın intellektual, emosional, əxlaqi və mənəvi sahələrinin islahını da bura daxil edirik".

Müxtəlifliyi sıx-sıx inkluziya ilə eyniləşdiririk, ancaq bu iki möfhum arasında cüzi olsa da belə fərq var: inkluziya hamının ictimai proseslərdə iştirak etməyə haqqı olduğunu, müxtəliflik isə hər kəsin öz şərtləri ilə iştirak etmək hüququnun olduğunu nəzərdə tutur. Bu baxımdan fərqli qrupların obyektiv və vicdanlı təqdimatında əsas rol və məsuliyyət mediaya verilir.

STEREOTİPLƏR NƏDİR?

Bir xeyli əvvəl jurnalist Uolter Lipmen yazırdı ki, ictimai duyğular, baxışlar və davranışlar bizim ətrafımızdakı aləmə cavabımız deyil, „başımızda yaranan şəkillərin“ nəticəsidir. Doğrudan da bir çoxumuz stereotiplərə görə, kainata kor gözlə baxırıq. Stereotiplər müəyyən qruplara qarşı qabaqcadan bəslədiyimiz hisslər əsasında yaranmış duyğular və baxışlardır. Alimlər isbat edirlər ki, hər hansı bir qrup barədə olan stereotiplər kəskin müzakirəni doğrultmaq üçün bir vasitədir və eyni zamanda, dərk və düşünmənin asandlaşdırıcısıdır da.

Stereotiplər üçün səciyyəvi olan ümumi xüsusiyyətlər qrup üzvləri („biz“) və yadlar („başqaları“) arasında fərq qoymaq və yalnız „bizimkilərə“ hörmət etməkdir. Bir qayda olaraq „Başqalarına“ öz qruplarına nisbətən daha çox mənfi xassələr aid edirlər. Mədəni stereotiplər çərçivəsində „başqası“, bir qayda olaraq, „bizimlə“ və „bizim“ mədəniyyətlə münasibətdə mənfi xarakterizə olunur, halbuki, „bizim“ mədəniyyətimiz „normal“, „düzgün“ və „təbii“ hesab olunur, həm də onun adət-ənənələrinin və etik normalalarının bütün dünyada qüvvədə olduğuna inanırıq.

Hər hansı bir ölkənin imici də bu cür personlaşmağa tabedir: ölkələri düşmən, dost, qonaqpərvər, isti ya soyuqqanlı kimi hissləri olan və dərəkəli canlı bir məxluqdan danışırıqmış kimi qəbul edə bilirik.

Misal üçün, Azərbaycan mediasında tez-tez istifadə olunan stereotipə görə, Ermənistan düşmən ölkədir, erməni isə düşməndir.¹ Bu vəziyyət Ermənistanda da „ayna effektlidir“: Azərbaycan Ermənistanın qanlı

¹ Misal: “Baş hakim bildirdi ki, tezliklə ringdə döyüşəcək 54 kq və 60 kq çəkiddəki idmançıların adları səslənəcəkdir və onu da vurğuladı ki, erməni idmançıları tərəfindən təhlükə yoxdur, çünki: “Ermənistan ölkəmizə həmişə ən güclü idmançıları göndərir. Misal üçün, 51 kq çəki kateqoriyasında çıxış edən Narek Abqaryan avropa çempionudur. Qalanlarının da müxtəlif yarışmalarda mükafatları var, ancaq, buna baxmayaraq biz düşmən ölkənin idmançılarını məğlub edə bilərik”. (http://epfarmenia.am/wp-content/uploads/2014/06/glosary_eng-1.pdf)

düşmənidir, azərbaycanlılarsa ermənilərin əbədi düşmənləridirlər¹. İkinci tərəfdən, erməni mediası azərbaycanlıların qeyri-müəyyən etnik mənşəli vəhşilər, barbarlar, kobud, aqressiv və qana susamış xalq kimi göstərir². Azərbaycan mediasında oxşar stereotiplərə rastlanılmır, lakin burda ermənilərin qəddarlıqlarında, yalanlarından, onlar tərəfindən Azərbaycan mədəniyyət irsinin məhv edilməsi faktlarından çox danışılır.

Azərbaycan mediasının stereotiplərindən biri də ermənilərdə guya siyasi terror ənənəsinin olmasına inanmaqdır³. Bu stereotip bir növ 1999-cu ilin oktyabrın 27-də Ermənistan Parlamentinə terrorçuların hücumuna və erməni milliyyətçi qrupları tərəfindən türk diplomatlarına və siyasətçilərinə tətbiq etdikləri təzyiqə bir işarədir. Erməni xalqını bu cür xarakterizə etmək onun diskreditasiya və təhqiretmək istəyini büruzə verir. Əlbəttə ki bu əks reaksiya doğurur. Məsələn, erməni mediasında belə bir stereotip hökm sürür ki guya: „Azərbaycan terrorçu ölkədir, cinayətlər ölkəsidir və beynəlxalq terrorçuluğu dəstəkləyir“.

Kollektiv identlik haqqında təsəvvürü imic adlandırırlar. Bu kəlmə kollektivin ayrıca üzvlərinin, o cümlədən azlıqların, yaxud da bölgənin, millətin nümayəndəsinin ehtimal olunan xarakterizəsini əhatə edir. Sadə

¹ „Azərbaycan erməni tərəfinə yalnız opponent kimi yanaşmır: o qanlı düşməndir ki, əsas qayəsi erməni xalqının məhvidir“. (http://epfarmeria.am/wp-content/uploads/2014/06/glossary_eng-1.pdf)

² Misallar: „Azərbaycanlıların aqressivliyi 21-ci əsrdə pik nöqtəyə qalxmışdır; onlar ən qəddar cinayətlər işləyirlər və öz ailə üzvlərinə belə rəhm etmirlər“; „İstənilən azərbaycanlının arxasından hələdə qanıçən tatarların siması görünməkdədir“. (http://epfarmeria.am/wp-content/uploads/2014/06/glossary_eng-1.pdf)

³ Əgər ermənilər tərəfindən tətbiq olunmuş siyasi terror ənənəsini nəzərə alsaq, bu cür cəhdlər vahiməli nəticələyə bilər və Serj Sarqsiyan, hansı ki bir çox siyasi qətlərə zəmin yaratmış 1998-ci ilin “qansız çevriliş” vaxtı, Ermənistanın məxfi xidmətinə rəhbərlik edirdi, bunu hamdan yaxşı bilir. Lakin o burada anlayır ki: İrəvan üçün Türkiyəni açıq-aydın ittiham etmək olduqca risklidir“. (http://epfarmeria.am/wp-content/uploads/2014/06/glossary_eng-1.pdf)

şəkildə desək, stereotip xarakterli imic hər hansı bir qrupa onun irqi, milli, cinsi və başqa mənsubiyyətinə görə sınıqları xarakteristikadır. Bu imici hər hansı bir fiziki xassə -dərinin rəngi, üz çizgiləri, saçın rəngi və daranması, hərəkətin tipik manerası da şərtləşdirsin, bununla bu xassələri verilən qrupun hər bir üzvünə şamil edirlər. Bu xarakteristikalar ictimai qrupların asandlaşdırılmış və ümumiləşdirilmiş simasını yaradırlar ki, burda da ən böyük rolu media oynayır.

Buna baxmayaraq mediada stereotiplərin mövcudluğu öz-özlüyündə mənfi şey deyildir, ancaq həmin stereotiplərin nümayişi və ondan müxtəlif ifadələrdə necə istifadə etmə məsələsinin olması, nə kimi dəyərlər və ideyalarla birlikdə işlənməsi, stereotiplərin kontentinin, funksiyasının və əhəmiyyətinin necəliyi nəzərə alınmalıdır, çünki stereotiplər bir çox hallarda azlıqların marginallaşmasına, seqreqasiyasına və diskriminasiyasına gətirib çıxarır. Stereotiplər hər cür mövhumata əsas yaradır və stereotipə söykənmiş ümumiləşdirmələr azlıqlar qruplarına qarşı güclü nifrət və zorakılıq aktları doğura bilər.

Beləliklə, media stereotiplərin ehtimal olunan nəticələrini dərk etmədikdə, o, yəni media mövhumat və nifrəti ifadə edən kəlmələrin yayılma alətinə çevrilə bilər. Mövhumat isə radikal irqçiliyin, homofobyanın, natamamlıq hissinin və kimdənsə üstünlük kompleksinin rəhnidir. ABŞ -ın Peni Dövlət Kollecinin kommunikasiya sahəsindəki professoru Con Sançes hesab edir ki, mövhumatçılıq bir bədxassəli şişə bənzəyir: mövhumat qurbana qorunmaq illuziyasını yaradır və insana bədxassəli şiş kimi təsir bağışlayır“. İkinci tərəfdən, korrekativ və səriştəli reportaj hazırlamaqla və fərqli qrupları cəmiyyətə tanıtdırmaqla media bu tendensiyalarla mübarizə apara bilər. Bundan əlavə, media cəmiyyətdə fikirlərin ifadə manerinin dəyişməsində də böyük rol oynayır.

İCTİMAİ MÜXTƏLİFLİK HAQQINDA REPORTAJLA BAĞLI ÜMUMİ MƏSLƏHƏTLƏR

Sözlərin əhəmiyyəti

Bir gürcü atalar sözü deyir ki: dildə sümük olmasa da sümükləri sındırmağa qadirdir“, oxşar erməni atalar sözü ilə: „qılınç yarası sağalar, dil yarası isə -yox“ deyir. Bunun üçün də fikir söyləyərkən ehtiyat gərəkdir. Sözlərin böyük gücü var, onlar yara da¹ vura bilərlər, yaranı sağalda da bilərlər. Səhlənkərliklə söylənilmiş bir söz insanları təhqir edə bilər, ictimai fikri yayındıra bilər, etnik və sosial münasibətləri dərinləşdirə bilər, ictimaiyyətin arasına özümüz istəməsək belə iğtişas sala bilər. Beləliklə, ehtiyat yalnız siyasi korrektiliyə aid deyildir. Onun üçün də müsbət ya mənfi diskriminasiya ehtiva edən arqumentlər ölçüb-biçilməlidir.

Peşəkar reportaj çərçivəsində **neytral terminlərdən** istifadə olunur. Onlar heç kimin heysiyyətinə toxunmurlar.

◆ haqlarında reportaj hazırladığımız qrupun üzvlərinin reportaj hazırladığımız dildə necə adlandırılmaq istədiklərini bilməyimiz vacibdir. Məsələn, Gürcüstanda, Pankisi dərəsində yaşayan çeçen sub-etnos öz-özünü „Vaepii“ adlandırır, gürcülər isə onları „Kistilər“ çağırırlar.

Əgər hansısa qrup öz üzvlərinin hər hansı bir adla çağırılmasına qarşıdırsa, həmin adın/kəlmənin mənşəyini araşdırmalıyıq, onun hansı assosiasiyaların və fikirlərin yaratdığını öyrənməliyik, insanlarda niyə narazılığa səbəb olduğunu bilməliyik, başqa qrupların üzvləri həmin adı niyə çağırıqlarını aydınlaşdırmalıyıq.

Diskussiya üçün bir neçə nümunə: Azərbaycanda „erməni“ kəlməsi təhqiramiz söz hesab olunur; черножопый, черножопый, yaxud da

¹ Gürcüstanın Təhlükəsiz Şurasının sabiq rəhbərinin intiharına, versiyalardan birinə görə, bir növ ona qarşı mediada aparılan kampaniyalar səbəb oldu. Həmin kampaniyada onu homoseksuallıqda ittiham edirdilər. Bax.: Quinn, S., Forced out: LGBT people in Georgia – a report on ILGA-Europe/COC fact-finding mission, August 2007.

chernaiia zhopa Rusiyada qafqaz xalqlarını- çeçenləri, azərbaycanlıları, gürcüləri və erməniləri qeyd edən termindir. O, „qara dallı“ deməkdir.

◆ bəzən siyasətçilər ya kilsə xadimləri azlıqların nümayəndələri ünvanında təhqiramiz sözlərdən istifadə edirlər, lakin bu jurnalist tərəfdən öz reportajlarında, məqalələrində eyni sözlərdən istifadə etməli olduğu demək deyildir. Bəzən onların dediklərini perifraz etmək lazım gəlir. Ancaq əgər onları dəqiq sitat kimi gətirmək istəsək, ordaca qeyd etməliyəm ki, verilən qrupun üzvləri həmin kəlməni təhqiramiz qəbul edirlər.

Homoseksuallara qarşı təhqiramiz kəlmələrdən nəinki respondentlərin (məsələn gürcü sosioloqu Anzor Qabianinin), jurnalistlərin də necə istifadə etdikləri misalları gətiririk. Jurnalistlər buna məktubun başlığında yer verirlər: „Homoseksuallar təcrübəsiz oğlanları necə tora salırlar“¹.

Giriş paraqrafında oxuyuruq: „gürcü siyasətçiləri qərbə yönəldikdən sonra, ölkəmizdə homoseksualların sayı kəskin şəkildə artmışdır. Lesbosçular və „Qomiklər“ [rus slengində -homoseksualları qeyd edən təhqiredici söz] Tbilisidə öz klublarını açdılar və, siz təsəvvür edin ki, gey-parad belə keçirmək istədilər. Onu da deyirlər ki, onların əksəriyyəti hökumətdə vəzifələr tuturlar və ofisdə iş axtaran gəncləri yoldan çıxartmaq istəyirlər“.

Müsahibənin sualına sosioloq belə cavab verir: „ölkəmizin avropalaşma çərçivəsində, gürcü cəmiyyəti kimi ənənəvi cəmiyyətdə homoseksualçılıq daha da kök salmaqdadır və, ən əhəmiyyətli odur ki, get-gedə daha da geniş areal tutmaqdadır. *Bədbəxtlikdən, bu prosesə saysız-hesabsız gənc və yeniyetmə sövq olunubdur. Onların çoxu qadın dadını görməmişdir – bəzilərini aldadaraq tora salırlar, bəzilərini isə zorla. **Homoseksualların da mafiya kimi öz klanları var. Bu klan dünyaya yayılır və onun üzvləri bir-birlərinə hər cür dəstək verirlər. Bu çox qorxuludur.***“

◆ adlara „şeytani“ sifət verməkdən yayımaq, məsələn: bədxah, qəddar, kobud, barbar. Bunun əvəzində hər hansı bir qrup üzvünün bizə məlum

¹ „Kviris Kronika“, (№ 31 (345), 2008.

olan nadürüst hərəkəti haqqında dəqiq informasiya yayaq, çalışaq ki həmin əhvalatla bağlı başqa şəxslərin ifadələrini avtentik olaraq çatdıraq.

Bunun kimi „şeytani“ və son həddə kobud olanlardan biri də budur „*LGBT-Kaşiya*“, bu ifadəni „Asaval-Dasavali“ qəzetinin jurnalisti Gürcüstanın futbol üzrə milli komandasının kapitanı Quram Kaşiya ilə münasibətdə işlətmışdi. Quram Kaşiya Niderlandlarda oktyabrın 15-də öz komandasının, „Vites arnhem“ oyununda LGBT hüquqlarına dəstək vermək üçün göy qurşağı rəngli kapitan sarığını taxmışdı. „*LGBT-Kaşiya Gürcüstan komandasından qovulsun!*“¹

◆ Bəzi frazalardan istifadə edərkən ehtiyatlı olmalıyıq: „hamıya məlum olduğu kimi...“, „hamılıqla bilinən faktıdır ki...“, və yaxud „öz-özlüyündə aydındır ki...“. Bir qayda olaraq siyasətçilər öz şəxsi ya özlərinin aid olduqları qrupun tərəfkeşli düşüncələrini bu şəkildə yeridirlər. Bir çox hallarda „Hamıya məlum olan“ şey saxtadır, mövhumata əsaslanır və real vəziyyəti əks etdirmir.

Aşağıda verdiyimiz Anzor Qabianinin yuxarıdakı müsahibəsindən gətirilmiş bir sitatdır: „*Hamıya məlumdur ki, livatçılar (gürcüca, cəm halda „mamatmavlebi“- tərə) oğlanların çox olduğu yerlərdə iş tapmağa çalışırlar, məsələn, məktəblərdə və uşaq bağçalarında, çünki cavanları adadaraq tora salmaq daha asandır*“. „*Hamı üçün məlumdur ki...*“ ümumilədirici ifadədən savayı Qabiani „mamatmavlebi“ kəlməsindən istifadə edir, o, gürcü danışq dilində homoseksualı qeyd edən sözdür və, ekspertə görə, bu hadisəyə kriminal konotasıya aşılayır.

◆ mübahisəli mövzular barəsində danışarkən bu cür ümumiləşdirmələrdən yayınaq: „hamı“ əvəzinə „bəzi“ işlədək, „həmişə“ əvəzinə isə „tez-tez“.

◆ dəqiq, birmənalı deyimlərdən istifadə edək. İkimənalı ifadələr qarışıqdır və yazılanlara qarşı etibarsızlıq yaradır.

¹ „Asaval-Dasaval“ qəzeti, 2017-ci il 19 oktyabr.

Ağlınızda yaratdığımız şəkillər

Jurnalistin işində ən çətin nöqtələrdən biri də deyəcəyini tərəfkeşlik etmədən çatdırmaqdır. Tərəfkeşlikdə müəyyən mövzu və baxışa üstünlük verməyi nəzərdə tuturuq. Jurnalistin qarşısında rəngarəng mövzular var və onların barəsində nə vaxtsa mütləq yazmalı olacaqdır; bəzi mövzu haqqında, ola bilsin ki, heç vaxt eşitməmişik, başqaları isə bilavasitə bizə ya bizim yaxın kimsəmizə aiddir. Tərəf saxlamadan yazmaq çox çətinidir, çünki əgər yazdığımız mövzular bizi narahat edirsə, təbiidir ki, onu oxucularımızı özümüzün şəxsi yanaşmamızın doğru olduğuna əmin etmək arzusu ilə yazacağıq. Lakin bu jurnalistin vəzifəsi deyildir. Jurnalistin vəzifəsi insanlara həqiqi faktları çatdırmaqdır.

Material topladıqda çalışmalıyıq ki, həmin mövzu ilə bağlı bütün tərəfkeşliyi, stereotipi və əvvəlcədən münasibət bəsləməyimizi dərk edək. Dediyimiz kimi, hər hansı mözu ilə əlaqədar fikrimizin olması təbiidir, ancaq jurnalistin missiyası, yeri gəlmişkən deyək ki, öz şəxsi və cəmiyyətimizdə olan mövhumatlara diqqət yetirməsi və onları doğuran səbəbləri axtarib tapmaqdır.

Lakin, stereotiplərin əksəriyyəti ola bilsin ki tamamilə illuziya məhsulu olan məlumata ya baxışlara söykənsin. Tədqiqatçılar müəyyənləşdirdilər ki, onlardan bəzisi rəşional dənələri ehtiva edir, bəzisi isə tamamilə doğru-dur. Bununla, stereotiplərin bir çoxunun zərərsiz olmasına baxmayaraq, yenə də mövhumata səbəb ola bilərlər. Mövhumat isə insanların qrup şəklində mənsub olduqlarına dayanmış düşmənvəri ya neqativ duyğuları nəzərdə tutur, bunun üçün də:

♦ heç vaxt insanı onun dini və sosial qrupuna görə eyniləşdirmə

İnsanları daima şəxsiyyətlər kimi təsəvvür etməliyik, hansısa dini və etnik yaxud cinsi azlıqlar nümayəndələri kimi deyil. İnsanın inancına, etnik mənşəyinə, təhsil səviyyəsinə, yaşına, cinsi və siyasi oriyentasiyasına yalnız bilavasitə süjet tələb etdikdə işarə edək.

İnsanın milliyyəti, cinsi və siyasi oriyentasiyasını vurğulamaq üçün müvafiq kontekst yaratmaq və məlumat vermək vacibdir.

♦ Stereotiplərə və mövhumata dayanmış sensasiyalardan yayın

Hər bir insan başqasından fərqlidir, bunun üçün də azlıq nümayəndələrinə müstəqil fərdlər kimi yanaşmalıyıq. Birinin davranışını həmin inancdan və millətdən olan başqa insanlara şamil etməmiş düzgün deyildir. Yuxarıda verilmiş məqalənin başlığında bu səhvə yol verilir: *“Homoseksuallar təcrübəsiz oğlanları necə tora salırlar”*. Bizə məlum xüsusiyyətləri bütün qrupa aid etməyimiz yolverilməzdir. Hətta kənardan bütün qrupun eyni davranışlara sahib olduğu təəssüratımız olsa da belə. Həyat heç vaxt bu cür sadə deyildir. Azlıqların bəzi üzvü ola bilsə ki, yayılmış düşüncəyə görə, hərəkət etmiş olsun, ancaq əksəriyyətinin başqa cür davranması da mümkündür. Məsələn üçün bəzi homoseksual kişinin qadın kimi hərəkətləri var (bəzən bu heteroseksuallarda da müşahidə olunur), bəzi lesbosçunun isə oğlan kimi görünüşü var, ancaq bu hamıya aid deyildir; həmçinin hər qaradərili atlet vücuda sahib deyildir.

Obyektiv journalist reportajı üçün ən əsas öz mövqemizi təhlil edərək, onun tərəfkeşli olmadığına əmin olmalıyıq. Özümüz və qrupumuza xas stereotipləri və mövhumatları üzə çıxartmalı və ümumiləşdirilmiş şərhlərin reportajımızın mənasını dəyişmədiyinə, hansısa dini və etnik azlığın diskriminasiya etmədiyinə əmin olmalıyıq.

Mümkün qədər çox insanla danışmalı və mümkün qədər geniş spektr təqdim etməliyik. Ekspert qaynaqlarının geniş şəbəkəsindən istifadə etməliyik. Və əgər bu insanların necə yaşadıklarını, nə kimi qorxuları olduğunu, bizim stereotiplərlə barışıb-barışmadıklarını bilmək istəyiriksə ən azı bir günümüzü evsizlərlə, transgenderlərlə və qaçqınlarla keçirməliyik.

Həmçinin, şəxsi təcrübəmiz heç vaxt reportajımıza təsir göstərməməlidir, çünki o irrelevantdir. Cinayətkar əvəzinə faktlar və məntiqi izahatlar axtarmamalıyıq.

♦ **mənfi obraz yaratmaqdan yayın:** azlıqlar bir çox hallarda başqalarından fərqlilik yükünü daşımalı olurlar. Onları hamının qorxduğu şeylərlə eyniləşdirməyin, məsələn, terrorçuluqla, qanun və hüququn pozulması ilə, intellektual problemlə (yəni aşağı intellektlə, ağıl zəifliyi ilə)

narkotiklər və silah ticarəti ilə, oğruluqla, qadınlara işgəncə verməklə və məcburi evliliklə və s.

Məsələn Ermənistan Parlamentinin üzvü, Respublikaçılar partiyasının nümayəndəsi Manvel Badeiyan ona sual verən jurnalisti təhqir etdi. O jurnalisti süpürgəçi yezidlə müqayisə etdi: *“necə bəyəm bu qədərmi aşağı intellekt sahibisiniz ki məndən bunları soruşursunuz? Bunu məndən küçədə yezid soruşsaydı təəccüb etməzdim, ancaq siz həqiqətənmi belə düşünürsünüz?”*¹

Xatırlayacağımız ən əhəmiyyətli ideya budur: cinayətin, yoxsulluğun, ağıllılığın milli çaları yoxdur. Həmçinin anlamalıyıq ki, ola bilsin ki cinayətin və ehtiyacın kökləri sistemin özündə olmuş olsun, onun üçün də əsaslı şəkildə sistemi araşdırmalıyıq.

♦ **“biz” və “siz” obrazlarının qarşılaşdırılmasından yayın.** Gürcü (erməni/azərbaycanlı) miliyyəti hamıya eynicür hüquq-öhdəliklər verir və unutmamalıyıq ki azlıqların bəzi nümayəndəsi (kist, abxaz və s) eyni zamanda gürcüdür də (assiriyalılar, kürtlər və başqaları özlərini erməni kimi də qəbul edirlər, ləzgilər, talışlar, tatlar, avarlar və aşkenazlar –azərbaycanlıdırlar). Aramızdakı fərqlilikləri də qiymətləndirməliyik, müxtəlif inancılı insanları birləşdirən amilləri də: o cümlədən, qonaqpərvərliyi, ailə məhəbbətini, böyükləri və ehtiyac işində olanlara yardım etmək tələbini də.

¹ <http://epress.am/en/2013/12/13/mp-who-offended-journalists-is-confident-he-wont-be-punished.html>

MƏLUMAT ƏLDƏ ETMƏK VƏ MƏNBƏLƏRLƏ İŞLƏMƏK

Hər hansı bir əhvalatı yazmaq üçün ilk addım verilən mövzu ilə bağlı məlumat toplamaq olmalıdır. Bunun üçün bizə ya həmin hadisəyə şəxsən şahid olanlar ya da bizim üçün maraqlı mövzunu dərinləndirən tanıyan insanlar lazımdır. Bu xüsusilə jurnalistika üçün əhəmiyyətlidir: tərtibimizdən istifadə olunan məlumat yazımızın özəyidir.

Etnik, sosial ya dini azlıqlar barəsində yazdıqda bu qrupun üzvləri ilə bilavasitə danışmağımız və onların perspektivlərini nəzərə almaq olduqca əhəmiyyətlidir. Başqa halda onlar reportajın “obyektləri” olacaqlar, “subyektləri” deyil. Məqalədə və reportajda bütün qrupu onun üzvlərinə fikir söyləməyə, özünü doğrultmağa imkan vermədən tənqid etmək yolverilməzdir.

Sosial qrupları haqqında mənbələri diqqətlə öyrənin. Sizinlə söhbət etməyə, qrupun nə istədiyini, nə ümiddə olduğunu, nədən qorxdığını danışmağa razı olan insanları axtarın. Bu qrupların hüquqlarını qoruyan QHT-lərlə əlaqə saxlayın və onlardan həmin qrupların həyatlarının hansı aspektlərinin indiyə kimi işıqlandırılmamış qaldığını soruşun. Xahiş edin ki onlarsız xəbər tuta bilməyəcəyiniz siyasi, sosial, iqtisadi və başqa proseslərlə bağlı sizə mütəmadi xəbər ötürsünlər. Ola bilsin ki tərəfinizdən söylənilən əhvalat problemi içəridən tanıyan, ya məlumatı olan insanla başlasın.

♦ **kimin haqqında danışdığınızı bil:** mövzunu öyrənməklə onun kontekstinə və dərinliyinə varırıq. Bizim və öyrənmək istədiyimiz mövzu arasında, qarşımızda məlumata gedən yolumuzu kəsəcək mədəni maneələrin çıxmasına da hazır olmalıyıq. Məhz buna görədir ki, məsələni öyrənməli, veb-səhifələri axtarmalı, ekspertlər tapmalıyıq. Onlardan məlumat alarkən münasibət üçün neytral tərz seçməliyik və başqa insanların səhvinə yol verməməliyik.

♦ **tabuları öyrənin:** başqa mədəniyyətin nümayəndələrinin qəbul etmədikləri şeylərlə diqqətlə tanış olun. Bu ola bilsin ki məbədə ya evə gərəkən ayaqqabını çıxartmaq olmuş olsun və yaxud qadınlardan çəkingən

davranışlar təbəl olunmuş olsun və yaxud sizə yemək təklif etdikdə rədd cavabı vermək təhqir kimi qarşılanmış olsun.

♦ **skeptik olun, faktları yoxlayın və hadisəni hər tərəfli işıqlandırın:**

Burda skepsis hər hansı iddiaya dəlilsiz inanmamaq mənasındadır. Lakin bu insanlara qarşı etimadsızlıq, istehza demək deyildir. Əsas odur ki, məlumata o başdanca asanlıqla inanmayaq, onun hansı qrupdan ötürülmüş olsa da fərqi yoxdur.

Xatırlamalırıq ki, danışdığımız hər kimsənin öz baxışı və öz maraqları vardır. Buna görə də, belə sualları verməyə adət etməliyik: bu insan mənə bunu nə üçün danışır? Bu məlumatın dərci ilə o nə qazanacaq, ya itirəcəkdir? Nəsə gizli bir maraq güdmür ki? Onun bu məsələ ilə bağlı topladığı təcrübənin ya məlumatın əsasında müzakirə aparmağa **səriştəsi** çatırmı? Bizim **geybət** adlandırdığımız ikinci ya üçüncü əldən məlumatı vermir ki? (belə halda məlumatın birinci mənbəsinə yetişməyə çalışaq). Bu əhvalatın **ikinci tərəfi** yoxdur ki (ya bir neçə tərəfi)? **Tənzimlənmiş** şəkildə qarşı fikirləri toplamaq üçün lazımincamı çalışdım? Məlumatım üçün **nüfuzlu mənbələrdənmi** istifadə etdim, oxucular dediklərimi lazımcına **qiymətləndirə** biləcəklərmi?

Bir qayda olaraq hər şeyi **öz gözünlə görmən** daha yaxşıdır. Ancaq öz gözümüzlə görmədiyimiz şeylərdə əmin olmağımız üçün **bir etibarlı mənbəyə** istinad etməyimiz zəruridir. Unutmamalıyıq ki, həmin „bir mənbə sindromu“ (single source sindrom - SSS) çox da zərərli ola bilər. Onu da xatırlamalırıq ki, əgər **nəsə inandırıcı olmadığı şəkildə yaxşı eşidilirsə**, ola bilsin ki ona inanmağa doğrudan da dəyməsin.

Faktları baxışlardan fərqləndirməyi bacarmalıyıq, lakin baxışlara da etibarla yanaşmalıyıq. Bir sözlə yaxşı jurnalist eyni zamanda, **yaxşı hakimdir də:** oxucuya məlumatı hansı şəkildə verməimizi yaxşı bir hakim ciddiyəti ilə qərarlaşdıraraq. Kifayət qədər dəlillərimizin, materiallarımızın, etibarlı şahidliyimizin olduğunu dönə-döndərmə yoxlayaraq. Gündəlik reportajları hazıryalarkən bu bizə asand da gələ bilər, ancaq bir rutin halına düşdüyü üçün onu tərk etmək yaxşı deyil.

Ola bilsin ki, hər iki tərəfin əsaslı arqumentləri və perspektivləri olsun. Jurnalist peşəsinin əhəmiyyətli qismi də hər iki mövqeyi ədalətli və tənzimlənmiş şəkildə işıqlandırmaqdır. Çalışmalıyıq ki mürəkkəb sosial problemlərin ağ və qarasını üzə çıxardaq.

Deyildiyi kimi, respondentlərimiz arasında mütləq azlıqlar nümayəndələri də olmalıdırlar. əgər bir şəxs suallarımıza cavab vermək istəmirsə onu düşməni kimi qəbul etməməliyik. Nəzərə almalıyıq ki, bu insanın məqsədi bizdən nəyis gizlətmək deyildir, sadəcə medianın necə işlədiyindən xəbərsizdir. Belə olduqda verilən azlığın maraqlarını qoruyan təşkilatın sözcüsü ilə danışaq. Unutmayaq ki, bu işdə iştirak edən hər bir tərəfin düşüncəsi nəzərə alınmalıdır.

♦ Respondentlərdən əlavə mənbələr göstərmələrini xahiş et

Müsahibənin sonunda, verilən məsələ ilə bağlı söhbət etmək üçün kimisə məsləhət görüb-görməməsini soruşmalıyıq. Ehtimal ki belə bir insanları tanıyırlar. Dövlət agentliyinin, məktəb ya QHT nümayəndələri öz həmkarlarını bizə məsləhət görə bilərlər, vətəndaşlar isə - onların düşüncələrini paylaşan şəxsləri. Ola bilsin ki, hər hansı „düşərgənin“ tərəfdarını belə məsləhət görsünlər. Respondentin tövsiyəsini nəzərə almalıyıq, ancaq onun tərəfkeşliyini də unutmamalıyıq, dediklərini başqalarının sözləri ilə uzlaşdırmalıyıq.

♦ Azlıqlar nümayəndələrini başqa mövzularla bağlı da danışdıraq:

azlıqlar nümayəndələri də başqaları kimi vətəndaşdırlar, onlar da problemlərlə qarşılaşmalı olurlar (işsizlik, qiymətlərin artması, övladlarının təhsili və s.). onların inancları və milliyyətlərindən kənardakı məsələlərlə bağlı da fikirlərini öyrənməliyik. Onları cəmiyyətin sadəcə vətəndaşları kimi təqdim edək.

Fərqli bekrəundu olan insanları nəinki ədalət üçün qoşmalıyıq, bu ilk növbədə jurnalistin özünə işgüzar baxımdan da lazımdır. Bəzi media-buraxılış öz potensial auditoriyasını sayca azaldır və yalnız bir sosial qrupla məhdudlaşdırır. əgər onlar öz fəaliyyətlərini paralel olaraq başqa qruplara da şamil etsələr, bununla cəmiyyətin marağını qazanmış olarlar.

Respondentdən onu auditoriyaya necə təqdim etmək istədiyini soruşaq və onun arzusunu mütləq nəzərə alaq. Materialın üzərində işləyərkən reportaja xələl gətirən qrammatik səhvləri düzəldək.

♦ **Qadınlarla uşaqları unutmayaq:** aparıcı rolu əsas kişilərin oynadığı bir sosial qruplarda, hadisənin radikal qiymətləndirilməsi ilə qarşılaşa bilərik. Bunun üçün qadınların və uşaqların fikirlərini də dinləməliyik. Kişinin dominantlıq etdiyi cəmiyyətdə də belə insanlar ailə şəklində yaşayırlar. Həyatın fərqli tərzlərini daha yumşaq və insani şəkildə əks etdirmək bəzi azlığın simasını mülayim göstərir və bunsuz ola bilsin ki kobud və qəddar görünmüş olalar.

♦ **Respondentlə həddindən artıq dostlaşmaqdan yayının:** bir kimdən tez-tez müsahibə aldıqda və sıx-sıx ünsiyyətdə olduqda, onu dost kimi qəbul edə bilərik, ancaq həddindən artıq dostlaşmaq bizim obyektivliyimizi korlaya bilər. Respondentlə dostlaşsaq istəmədən belə verilən məsələdə onun mövqeyini tutmuş ola bilərik. Başqasını isə kölgəyə salmış olarıq. Ola bilsin ki, ona dəstək vermək üçün ya onu qorumaq üçün əhəmiyyətli məlumatı gizlətmək impulsu yaransın bizdə. Hətta respondent istəmir deyə qəzet məktubunu yazmaqdan da yayınmış olarıq.

♦ **İrqiçilik təbliğatını ifşa et və ona qarşı çıx:** ən təhlükəli fanatik cəmiyyətdə hörmətli yer tutan fanatıkdir. Həmişə çalışmalıyıq ki, onun təhqiramiz kəlmələrini üzə çıxardaq və etdikləri hərəkətlər cəzasız ötürməsin.

♦ **Ekstremistlərin dediklərini yaymaqda ehtiyatlı ol:** bacardığımız qədər etibarlı və hörmətli insanları danışdırmalıyıq. Çoxlarına ekstremal kimi görünəcək bəzi insanların deyimlərini yaymamalıyıq. Lakin bəzi hallarda ekstremistlərin düşüncəsini vermək də lazım gəlir. Belə olduqda həmin fikri elə bir kontekstə salmalıyıq ki, insanın ətrafı və beqraundu görsənsin.

♦ **Respondentlərin statistikası:** yanlış və yoxlanılmamış rəqəmləri sadalamaq dezinformasiyaya səbəb ola bilər. Rəqəm verilənlərini etibarlı mənbələrlə yoxlamaq zəruridir.

MÜXTƏLİF QRUPLARIN NÜMAYƏNDƏLƏRİNDƏN MÜSAHİBƏ ALMAQLA BAĞLI MƏSLƏHƏTLƏR

Müsahibə zamanı bizə söylədikləri əhvalatları və lətifələri diqqətlə dinləyək. Respondent bizimlə söhbəti nəsə əhvalatı danışmaqla başlayırsa, hər şeyi yaxşıca qeyd etməliyik və həmin lətifənin mümkün qədər möhtəşəm alınması üçün suallar da verməliyik. Yazdıqda çalışaq ki, əhvalat qısa, ancaq özünün başlanğıcı ilə, kuliminasiyası ilə və sonluğu ilə tamamlanmış olsun. Mümkünsə birinci şəxsdən danışmaqdan, dialoqlardan, təsvirlərdən və dinamik hərəkətlərdən istifadə edək. Bəzən ən yaxşı lətifə belə, əgər onun əsas süjetlə əlaqəsi yoxdursa, yersizdir. Belə olduqda ondan istifadə etməyə dəyməz.

Bu cür qısa əhvalatları nəql edərkən vaxt ünsurlarından istifadə edək. Bəzi əhvalatı belə başlaya bilərik: “üç il bundan əvvəl, günlərin bir günü...”, başqasını isə təsvirlə başlaya bilərik: “o öz bağında gülləri sulayırdı ki...”

Müsahibənin gedişatında ətrafımızda baş verən hadisələrə **diqqət yetirək**, onları qeydə alaq, lazım gəlsə, **dialoqun** geniş hissəsərini də dəftərimizə köçürək, nəinki qısa cümlələrini.

Xüsusi mənalı danışiq dilindən yayınaq, yəni respondentini konkret bir mövqeyə sürükləyən qərəzli suallardan qaçaq. Suallar təkidli olmamalıdır, ancaq olduqca işgüzarcasına verilməli və məsələni dərinədən öyrənilməsinə xidmət etməlidir.

İnsanlar özü fikirlərini söyləməkdən çəkinirlər, çünki gözlənilməz nəticələr onları qorxudur. Jurnalistin vəzifəsi müxtəlif qruplardan respondentləri effektiv şəkildə cəlb etməkdir. Bundan daha əhəmiyyətli müsaibə zamanı onların hüquqlarını və duyğularını təhqir etməməkdir.

“Kadrdan kənarda” baş verənlər, “kadrdan kənarda da” qalmalıdır

Hamımız “kadrdan kənarda” kəlməsi ilə razılaşmayan reportyorları tanıyıırıq, yaxud da onlar respondentə hər hansı məlumatı yaymayacaqlarını vəd etsələr də, onu ikinci günü reportaja yerləşdirirlər.

Siz belə reportyor olmayın!

Bir çox respondent yuxarıdakılarının arzu etdiyindən də çox şeylər danışmaq istəyir. Belə bir məlumat, olduqca dəyərli ola bilər. Əgər biz belə bir respondenti kəşf edə bilsək və dediklərini kamera qarşısında təkrarlamağa razı olsa. Ancaq əgər bir kimsə xahiş etsə ki, onun söhbətini yazmayaq, biz buna zəmanət verməliyik və vədimizi də hökmən yerinə yetirməliyik. Həmişə belə bir sual verməliyik: “bizə bunların barəsində **kadrd**a danışmaq istəyən respondenti göstərə bilərsinizmi?”

Bir çox respondent yalnız nəşə gizli bir şey dediyi üçün qeydedici alətin söndürülməsini tələb etmir, o bununla **reportyoru** da sınayır. Onun xahişinə nə qədər hörmətlə yanaşacaqlarını bilmək istəyir. Əgər biz elə edə bilsək ki, respondenti ələ vermədən bu detalları dərc edək, onun etimadını da çox qazanmış olarıq. Vaxtaşırı o bizə daha çox şeyləri açıb deyə bilər.

Profayllar

Profayllar bizə konkret şəxsləri xarakterizə edən sujetlərdir. Onlar qısa və geniş ola bilərlər. Qısa profayl hansısa şəxsin hansısa problemə necə əlaqəli olduğunu göstərir . Kiçik bioqrafiyalar əsas mətnə **yan panellər (sütunlar)** şəklində gəlir. Daha geniş və nüfuzedici profayl bizə hər hansı şəxsin kim olduğunu göstərir yəni həmin adam niyə məşhur oldu, niyə mübahisəli oldu və s. bu süjeti hazırlamaq üçün həmin şəxsi yaxından tanıyan insanlardan maraqlandığımız şeyləri öyrənək. Geniş profayl üçün bu zəruridir. Dostlarla, keçmiş həmkarlarla, əleyhdarları ilə belə danışaq. Yalnız başqaları ilə danışdıqdan sonra şəxsin kamil portretini yarada bilərik. Bu kimi strategiyaları nəzərə alaq:

- Müsahibəyə qədər həmin şəxsi lazımınca dərinlən öyrənin. Video və onlayn materialdan istifadə edin və həmkarlarınızla veriləcək suallar barədə məsləhətləşin.
- Müsahibə üçün sakit yer seçin. Bəziləri üçün bu evi ola bilər, başqası üçün –iş yeri. Respondentin xarici görünüşünə, geyiminə, həmçinin ətrafa diqqətlə nəzər yetir və bunları profaylda xüsusilə qeyd et.
- Çalışın, həmin şəxsin unikal tərəfini tapasınız. Nələri xəyal edir, nəyə üzülür, qəhrəmanı kimdir, onun zəif və güclü tərəfləri hansıdır, sevdiyi kitablar və filmləri hansıdır? İşində ona motivasiya verən nədir? çətinliklərlə necə ayaqlaşır?
- Müsahibə uzanmalıdır, profil isə daha qısa yazılmalıdır. Ora yalnız ən güclü material, yalnız ən əla deyimlər daxil olmalıdır.
- Respondentlər elə əhvalatları danışmağa şövq edin ki onlardan sonra lətifələri kimi istifadə edəsiniz.
- O beqraundu da unutmamalıyıq ki onun əsasında oxucu bu insanla niyə maraqlanmalı olduğunu bilməlidirlər. Bir az əvvəl mətbuat predmeti olmayıb ki? Yəni medianın diqqətinə layiq olan bir tədbirdə iştirak etməmişdir ki? İctimaiyyətdə yayılmış nəşə geniş bir təmayulun əsasını qoymamışdır ki?

Profayl iki cürdür –qısa və geniş. Ola bilsin ki, əhvalat maneri xronoloji olsun yəni şəxsin anadan olması dövründən bu yaşa qədər gəlməmiş daha yaxşı olsun.

Misal üçün sizə „Liberal“ jurnalında dərc olunmuş məqalənin başlanğıcını təklif edirik. Məqalənin müəllifi Dato Parulavadır:

“Adım Nataadır”

“Liberal” jurnalı

21 yaşlı Nata transgender qadındır. Bu gün o gözəllik salonunda işləməklə dolandırır özünü. Ancaq 4 il bundan əvvəl hər şey başqacürdü. Şəhərə yeni gələrkən yaddı və bütün trasgenderlər kimi o da cəmiyyətdən təcrid olunmuşdu. “

DETALLI REPORTAJ VƏ XƏBƏRLƏRİN TƏHLİLİ

Jurnalistika, ilk növbədə, cari olan hadisələri əks etdirir. Lakin o xəbərlərlə məhdudlaşmır. Son illər ərzində internet **məlumatın** çox sürətlə, **istənilən vaxt** və **istənilən yerdə** yayılmasını mümkün etdi. Beləliklə, bu gün medianın ən əhəmiyyətli vəzifəsi, auditoriyasına dünyanı **anlamaqda** yardım etmək, xəbərlərin təhlilinə diqqət etməkdir nəinki sadəcə məlumat ötürmək.

Reportaj etnik və dini zəmindəki münaqişələr və insidentlər, etnik-daxili münasibətlərə, dialoqun olmamasına, diskriminasiya və dözümsüzlük aktlarına həsr olunduqda, yalnız cari hadisələrə konsentrasiya etmək yolverilməzdir. Başqacür desək, bu hadisələri ya qısamüddətli bir keçid ya da təcridolunmuş proses kimi təqdim etməməliyik. Jurnalist **yeni variantlar** axtarmalıdır və auditoriyasına əlavə məlumat verməlidir. Həmin məlumat cəmiyyətə hadisəni daha yaxşı qavramaqda və bütöv bir tablonu görməkdə yardım edəcəkdir. Buna bu kimi suallara cavab verməklə nail olmaq olar:

- Baş verənlər nəylə nəticələnə bilər?
- Detallı background və kontekst necədir?
- Reportajı başqa hadisələri cəlb etməklə genişləndirək ki, verilən hadisəni dərk etmək auditoriyaya daha asand olsun.
- Hadisələrin miqyasına müqayisəli kontekstdə baxaq – bu hadisə oxşar hadisələr arasında ilkdirmi? Hamısından böyük və uzunmüddətlidirmi?
- Yalnız hadisələrin deyil, sırası vətəndaşlara onların sırası vətəndaşlara göstərdiyi təsirə də baxmalıyıq.

Bu hadisənin bilavasitə təsirinə məruz qalmış insanları və işi anlayan ekspertləri danışırıq. Yuxarıda sadaladıq nəzərə alaraq, hadisə ayrıca deyil, oxşar hadisələrin kontekstində müzakirə olunmalıdır. Etnik, dini və digər sosial münaqişələr özbaşına yaranmır. Bir qayda olaraq, bu münaqişənin uzun tarixi var və hər iki tərəf onu fərqlidir danışır. Auditoriyaya materialı səmimi və aydın şəkildə çatdırmağımız üçün

hələ ona qədər nələrin baş verdiyini aydınlaşdırmalı, sonra isə reportaja keçmişdə olanlardan nələri əlavə edəcəyimizi qərarladıraq ki, auditoriyanı hadisənin mahiyyəti ilə yaxşı tanış edək.

Bir çox reportyor günün hadisələrini **hissələr ayıraraq yekunlaşdırır**. Ancaq bu münaqişə ya fəlakət haqqında yazdıqda yetərli deyildir. Bu kimi sualları vermək zəruridir: bu günki hadisəyə nə səbəb oldu? Hər şey başqa cür baş verə bilərdimi? Bu hadisədən yayınmaq mümkün idi mi? Bununla bağlı nə kimi ölçülər alındı? Gələcəkdə nələr etmək olar?

♦ **Missiyanı, ilk növbədə, ümumi qarşılıqlı anlayışda görməlisən.** Buna nail olmaq üçün gündəlik kommunikasiyanı ləngidən maneələri silməliyik. Rolumuz xəbərləri yaymaqdan da böyükdür.

Bunun üçün ən əla yol, tutalım, dinlə bağlı mövzunu ölkədə yaxud dünyada aktual tədbirlə əlaqələndir. Beləliklə, auditoriyada lokal mövzunun global kontekstdə müzakirə olunduğu təəssüratı yaranacaqdır.

♦ **Həddindən artıq ambisiyalı olma.** əgər etnik ya dini zəmində baş vermiş qarşıdurmanı işıqlandırırıqsa, „ölkəmin siyasi sistemi risk qarşısında deyildir ki“ sualına cavab verməyə çalışmayaq, sadəcə nələrin baş verdiyini ayırd edək və bunun ölkədəki etnik və dini azlıqlar statusu barədə nəyi söylədiyini aydınlaşdıraraq. Bizim cəmiyyətimizdən irəli gələn struktur xarakterli diskriminasiya yoxdur ki? Müəyyən qrupları və insanları öz normaları və qaydaları ilə dözülməz şəraitə mövcud sistemin özü deyil ki?¹ Ölkənin gələcəyi barədə qayğılar isə gözləyər.

İlk növbədə nə etməliyik? Danışmaq istədiyimiz insanların siyahısını təşkil edək. hadisəni tərəfsiz qiymətləndirə biləcək insanlarla da (**müstəqil adamlarla**) danışaq və hadisəyə ən yaxın duran, bəlkə iştirakçısı olan ya zərərçəkmiş olan insanlarla da (**protaqonistləri**). Onların baxışları, ehtimal ki, daha çox **təktərəfli** ya **qərəzli** olacaqdır, bunun üçün də özümüzü sığortalamaq üçün çarpaz sorğu aparmalıyıq.

¹ „baxmayaraq ona ki İrəvan mənə hərəkət etməyə imkan vermədi, mən öz şəhərimi yenə də sevirəm. <https://www.azatutyun.am/a/27809254.html>

Əvvəlcə müstəqil şəxslərlə **danışın. İlk növbədə, qeyd edin ki**, onlardan müsahibədən çox **yol göstərmələrini** və sitat kimi istifadə edəcəyiniz deyimləri istəyirsiniz, lakin bu sonuncunu da istisna etməyin. Baş verənlərin əhəmiyyətini necə qiymətləndirərdiniz? Müsahibəni kimdən alsanız yaxşı olar, deyə soruşun. Bu ilk söhbət bizə tam məlumat verən deyildir, lakin vəziyyətə nəzər salmaq üçün kifayətdir və kimi axtarmalı, kimə sual verməli olduğumuza işarə edəcəkdir. Bütün iş prosesində bu mərhələdən düzgün keçmək çox əhəmiyyətlidir.

Bundan sonra, protaqonistlərə müraciət etmək vaxtı yetişir. Ola bilsin ki, onlarla ünsiyyət daha çətin olsun, çünki bəzi hallarda, onlar mətbuata inanmırlar yaxud da, jurnalistlərlə danışmaq istəmirlər. Buna görə də əlaqə saxlamamışdan əvvəl bir neçə **kilid sual** hazırlayın. Bu sualı dəftərcənin hansı vərəqinə yazdığınızı dəqiq xatırlamalısınız ki, əlverişli vəziyyətdə, arzu etdiyiniz şəxsə telefonla əlaqə saxlayanda ya üz-üzə qarşılaşanda, tezəcə tapa bilərsiniz. Sualları kor-təbii izləməyə ehtiyac yoxdur. **Əgər söhbət əsnasında kimsə bizim üçün gözlənilməz argument söyləsə, onu qabaqcadan düşündüyümüz məcraya qaytarmağa çalışmayaq, təbii ki əgər mövzudan kənar düşmürüksə. Suallarımızı izləməkdən çox onun dediyi mövzunun dərinliklərinə varmamız daha vacibdir.**

- Unutmayaq ki, hər hansı münaqişə və qarşıdurma barədə yazdıqda hər bir ünsürü tanıyıb işıqlandırmamız vacibdir – qarşıduran tərəfləri bir-birində **uzaqlaşdırənləri** da, hər iki tərəfə **ortaq** olənləri da.
- Auditoriyaya məsələdən hali olmağa yardım edəcəək bəndləri aydın şəkildə sadalayaq. Bu bizə fərqli momentləri bir-biri ilə əlaqələndirməkdə və qarşı mövqeləri daha yaxşı anlamaqda yardım edəcəkdir. Son olaraq hadisənin kamil tablosunu təsəvvür etməkdə kömək edəcəək kilid məlumatı seçməliyik.

♦ **Hadisələrin necə və niyə baş verdiyini izah et.** Jurnalistikada fundamental suallardan biri „niyə“ sualıdır. Müvafiq kontekst olmadan

bu sual cavabsız qalır. Bunun üçün də, yalnız bilavasitə cari hadisələrə mərkəzləşməməliyik. Çalışmalıyıq ki, müvafiq kontekst yaradaq və işıqlandırdığımız hadisələrə müvafiq kontekst yaradaq. Kontekst yaratmaqla insanlara problemi daha yaxşı anlamaqda yardım edirik. Onun vasitəsi ilə onlar özləri üçün fikir formalaşdırırlar və müvafiq nəticələr də çıxarırlar.

Reportajı hazırlayarkən ətrafımızda baş verən hər şeyi diqqətlə izləməliyik və detallı qeyd etməliyik: dialoqun geniş hissələrini qeyd edək yalnız qısa deyilmləri deyil.

♦ **Emosiaları qeyd edin:** yalnız duyduqlarını yazma. əgər şəxs səsinə yüksəldirsə və qışqırmağa başlayırsa, qısaca onun bu cür emosional reaksiyasına nəyin səbəb olduğunu və nə ilə ifadə etdiyini qeyd edək. öz emosiyalarımızı və əgər yaxında başqaları varsa onların emosiyalarını da qeyd edək. Əgər bu hadisəni söyləməyə yarayarsa, nələr gördüyümüzü, nə kimi qoxunun fırlandığını və s. qeyd edək.

♦ **Dəqiq faktlar əldə et və aydın şəkildə formalaşdır,** ki auditoriya baş verəni düzgün duysun və düzgün qiymətləndirsin. İnsanlar vəziyyəti düzgün anladıqda, onlar bəzən əvvəlkindən də fərqli nəticələr çıxarırlar.

♦ **Ekspressiv leksika istifadə etməkdən yayın.** O, bir çox hallarda münaqişə tərəfindən hansınisa “demonizasiya” edir.

ETNİK AZLIQLAR MÖVZUSUNDA HAZIRLANMIŞ REPORTAJLARLA BAĞLI MƏSLƏHƏTLƏR

Bir jurnalist kimi cəmiyyətin daxilində mövcud olan azlıqlarla bağlı məsələləri işıqlandırmaqla ola bilər. Bu kiçik bir dini məzhəb də ola bilər, sayca böyük etnik qrup da. Bu günkü aləmdə elə bir ənənəvi milli dövlət, hansının ərazisində ki bir konkret millət yaşayır, nadirdir. Multietnik dövlət isə norma halına gəldi. Bizim cəmiyyətimizdə bir çox səbəbdən fərqli qruplar mövcuddur: a) etnik ya dil qrupları, onlar sərhədlərin çəkilməsi ya başqa səbəbdən bizim xalqdan müstəqil şəkildə ya ola bilsin ki, müstəmləkə hüququ ilə yaşayırlar. Buna misal Türkiyədəki kürt azlığıdır, ya Gürcüstanda, Azərbaycanda, Ermənistandakı rus azlığıdır; b) qonşu ölkədən qaçıb gələn və qaçqın statusu olan insanlar. Misal üçün Lübnandakı fələstinlilər; c) öz dinlərinə görə fərqli identliyi olan insanlar. Məsələn, iranlı bəhayilər, bizim ölkəyə daha yaxşı həyat sürmək ümidi ilə gəldilər.

Qloballaşmaq və sərhədlər arasında insanların artmaqda olan yerdəyişmələri milli dövləti məhv etməklə təhdid edir. Buna baxmayaraq bir çox mif reallığa qarşı mübarizə aparır və dünya ölkələrində yaşayan çoxluq bir çox hallarda azlıqlara öz identliyini sıramaq istəyir.

İyirminci əsr „etnik münaqişə“ kəlməsinin bir söz olduğuna bizi alışırdı. Həqiqətdə isə bu iki söz həmişə yan-yanı olmur. Bir-birini tanımaqla, dialoqla və hadisələrdə bərabərce iştirak etməklə çoxçalarlı cəmiyyətin hər bir üzvü o birisinin qayğısını yaxşı anlayır və bu işdə media əhəmiyyətli yer tutur. Ona görə də:

- Hər hansı bir problemə qarşı cəmiyyətin diqqətini həddindən artıq çəkə biləcək sensasiyalı başlıqlardan yayınmaq. Sensasiyalı başlıq ya yazı baş vermiş hadisənin təhrif olunmuş ya yalan şəkilini yarada bilər.

- „Qanlı intiqammı? Bu günki qətlərin detalları“¹ – bu ehsana toplaşmış yezidilər arasında amansız qarşıdurma haqqında xəbər verən məqalənin başlığıdır. Bu qarşıdurma nəticəsində dörd yezidi həlak oldu, yeddisi isə yaralandı. Başlığın və məqalənin mətninin sətraltı mənası budur: yezidilər qatildirlər və narazılıq olduqda bir-birlərini öldürürlər.
- Fərdlərin fəallığını bütün qrupa şamil etmək olmaz. Etnik qrupların nümayəndələrinin onları „cəmiyyətdən kənar“ marginallar kimi göstərəcək kəlmələrlə xatırlamaq yolverilməzdir. Məsələn, media daima qaraçılar tərəfindən hüquqi normaların pozulması faktlarını xatırlayarkən, onlara qarşı stereotipləri daha da dərinləşdirir. Bunun nəticəsində insanlar „qaraçıların hamısı oğrudur“ və s. fikrinə inanmağa başlayırlar. Mediada, həmçinin, ayrıca qaraçıların akitvliklərinin populyasiyasını ümumiləşdirmək tendensiyası mövcuddur.
- Şəxsin miliyyətini yalnız məsələyə daha yaxşı nəzər yetirmək məqsədilə işarə edə bilərik.
- Miliyyəti göstərdikdə, vacibdir ki, müvafiq kontekst yaradaq, yaxud da daha çox məlumat alağ.

Faktları ədalətli və düzgün şəkildə işıqlandırmaq:

- Materialı topladıqda, mümkün qədər daha çox insanla danışmalıyıq və bacardığımız qədər reportajda münaqişənin tərəflərdən hamısını təqdim edək.
- Reportajı dar görüşlü respondentin danışdıqları üzərində qurmayaq. əgər bizim həmsöhbətçimiz hansısa bir etnik qrupu bütöv şəkildə təndiq edərsə, həmin qrupun üzvlərinin də söz haqları var. Əksi təqdirdə, ola bilsin ki bizi təktərəflitəbliğət aparmaqda ittiham etsinlər.

¹ http://newsarm.am/?p=13504&l=en&google_query_id=feb2f506e0a1b2eb-01ca849397692e0d&google_serp_position=70

- Respondentlərlə söhbətləşməkdən əlavə, göstərilmiş məlumatı yoxlamağı və hər hansı bir deyimin arxasında nə kimi bir marağın yatdığını dərk etməyi də unutmamalıyıq.
- Respondentin „gizli gündəmini“ üzə çıxartmağa maksimum səy göstərməliyik; ictimai fikirlə manipulyasiya cəhdlərini üzə çıxartmağa çalışaq.

Kommunikasiya üçün açıq vasitələr seçək:

Mütənasib reportaj hazırlamaq üçün yaxşı olar ki, geniş qrupun və bölgənin nümayəndələri ilə məsləhətləşək. Bu bizə mövzuya yanaşmaq üçün ən yaxşı yol göstərəcəkdir.

- Özümüzün mənsub olmadığımız qrupun nümayəndələri ilə söhbətləşməyimiz çox faydalı olar. Onların baxışlarını, maraqlarını, qayğılarını nəzərə almaq bizi yeni ideyalar və mövzulara gətirib çıxaracaqdır.
- Verilən əhvalatla bağlı hər bir qrupun üzvü ilə danışmağımız zəruridir. Burda yalnız özünü lider kimi təqdim edənlərlə deyil, bizə məlumat verə biləcək hər bir adam nəzərdə tutulur. Sırası insanların fikri bir çox hallarda özünü qrupun maraqlarını qoruyan kimi göstərəndən fərqli olur.
- Əgər etnik qrupun hər hansı bir üzvü bizimlə danışmaqdan boyun qaçırırsa, onun qəsdli-qərəzli olmasını sanmıyıq. Ola bilsin ki, bu şəxs əlindəki məlumatın yayılmasını istəmir sadəcə.
- Mənaqişəni ya qarşılıqlı şübhələndirərək hər tərəfi və iştirakçını əhatə etməyimiz zəruridir. Bu tərəfləri bir-birindən nəyin ayırdığını da izah etməliyik. Auditoriyanın məsələni qavraması üçün lazım olan hər bir bəndi yazaq. Bununla hadisələri bir-biri ilə əlaqələndirə biləcək və hər bir iştirakçının baxışlarını da nəzərə ala biləcəyik.
- İnsanların davranışı və danışığı əsasında ola bilsin ki müxtəlif qrupun nümayəndələri bir-birilərdən bir o qədər

də fərqlənməsinlər. Beləliklə, bütün əhvalatı subyektivlikdən yayınaraq görə bilərik.

Etnik azlıqları ictimaiyyətdə baş verən mənfi proseslər və tendensiyalarla eyniləşdirməmək: bir-birindən fərdlərin hərəkətlərini və həmin fərdlərin mənsub olduğu etnik qurpları ümumi simasını fərqləndirək.

- Müəyyən faktlar və qrupları cinayətkarlıqla əlaqələndirməkdən yayınaq. Reportajımız məhbuslara aid olduqda, onlardan bəzilərinin etnik azlıqlara mənsub olduğu faktını qabartmayaq və heç kimə mənfi nişan vurmayaq.
- Öz mövhumatlarımızı cilovlayaq. Obyektiv reportaj hazırladıqda, ilk olaraq, mövzu ilə münasibətdə mövqeyimizi təhlil edək və tərəfkeşli olub-olmadığını yoxlayaq.
- Reportajda təktərəfli mövqenin müşahidə olunmaması zəruridir. Biz insanların real vəziyyətini işıqlandırmalıyıq: onların duyğularını, qorxularını, baxışlarını və s. medianın rolu insanların həqiqi simasını gəstərməkdir, - şəfqət duymadan və tərəfkeşsiz.
- Hər hansı bir hadisənin və vəziyyətin doğru və kamil şəkilini çəkmək üçün əlavə məlumat da gərək olsun.
- Hadisələri onların yığcamlılığında görmlilik, kontekstdən üzölmüş kimi deyil.
- Bir çox hallarda etnik münaqişələri və nifaqları ayrıca, təcrid olunmuş hadisə kimi təqdim edirlər. keçmiş və cari hadisələr haqqında məlumat axtarmaq zəruridir ki auditoriyanın tam təsəvvürü olsun.
- Geniş materialdan bizə kamil təsəvvür yaradacaq əsas məlumatı seçək. Əgər məsələ münaqişədirsə, onun üzərinə fokuslaşmaqdan əlavə, münaqişənin sırayı vətəndaşlara necə təsir etdiyini də göstərək. Aldığınız məlumatı daima yoxlayın:
- Unutmamalıyıq ki iş prosesində aldığımız prosesi daima yoxlamalıyıq. Etnik münaqişə olduqda tərəflərdə emosional cəhət

daha yüksək olur, auditoriya isə məlumata “hərisdir”. əgər cari məlumatla bu hərisliyi təmin etmək istəsək, səhvlərdən sığortalanmayacağıq: ola bilsin ki yoxlanmamış məlumat ya möhtəkirlik gözümüzdən yayınsın ki, nəticədə cəmiyyətə zərər gətirsiniz. Auditoriyaya məlumatı verən şəxs barədə, onun motivasiyasə haqqında daha çox şeylər öyrənməsinə imkan verək.

Heç kimin tərəfini saxlamayaq:

- Əgər yalnız bir tərəfdən aldığımız məlumatla faydalanırıqsa, etnik münaqişələr ya gərginlik haqqında reportaj hazırlamağımız qeyri-mümkündür. “görə bilmədiyimiz şeyləri anlamaqda çətinlik çəkirik”. Həmçinin, yalnız bir tərəfi dinləsək, münaqişənin səbəblərinə varə bilməyəcəyik.
- Reportajı hazırladıqda tendensiyalı olmamalıyıq, hansısa tərəfin maraqlarını qorumağa çalışmamalıyıq. Bu həmin an bəlli olacaqdır və nəinki münaqişənin dərinləşməsinə, hətta media- vasitəsinin adına belə xələl gətirəcəkdir.

YAŞLI İNSANLAR MÖVZUSUNDA HAZIRLANMIŞ REPORTAJLARLA BAĞLI MƏSLƏHƏTLƏR

Bir çox ölkədə aparılan araşdırmalardan bəlli oldu ki, yaşlı insanlarla bağlı mənfi stereotiplər var. Xəbərlər, televiziya və filmlər, bir qayda olaraq, yaşlılarla bağlı mənfi təsəvvürləri göstərirlər və qocalığın „ağır“ tərəflərinə diqqət yetirirlər. ənənəvi cəmiyyətlərdə yaşlılara birmənalı hörmət vardı, qocalıq müdrikliklə əlaqələndirdi, yaşlı insanlar ailələrinə də, cəmiyyətə də məsləhətlərlə yardım edirdilər. Kommunizm ideyasının süqutu və Sovet İttifaqının parçalanmasından sonra, sosial və iqtisadi strukturların dəyişməsi nəticəsində post-sovet ölkələrində bur çox yaşlı acınacaqlı vəziyyətə düşdü. Əksər hallarda onların pensiyaları yetərli deyildir və onlar ümitsiz və cüzi yaşayış şəraitindən kənarda qaldılar.

„kommunist sisteminin süqutunun qurbanları“, „narazı“, „köhnə dəbli“, „unutqanlar“, „yeni işi öyrənməkdə çətinlik çəkirlər“, „xəstə“ kimi sifətlər – yaygın stereotiplərdir. Bu cür sifətlərdən istifadə etmək yəni media tərəfindən, bir qayda olaraq, qocalıqdan belə bükülmüş, küçədə dilənən, yaxud da öz yoxsulluğuna ağlayan başıçalmalı qarı stereotipləri daha da dərinləşdirir. Yaşlıların ailə və nəvələrinə qayğı çəkdiklərini nümayiş etdirən, onları bilikli, təcrübəli insanlar kimi göstərən, müsbət hisslər oyadan və öz hüquqları uğrunda mübarizə edən kimi təqdim edən sujetlər nadirdir. Bir çox hallarda onlar mühitin qurbanlarıdır.

Lakin media bir tək stereotipləri dərinləşdirməklə deyil, yaşlılarla bağlı xoşagəlməz təəssuratları onlara az diqqət ayırmaqla gücləndirir.

Cəmiyyətimizdə yaşlılara və yaşlılığa münasibətin dəyişməsi üçün medianın əks etdirdiyi yanaşmadan imtina etmək lazımdır. Mənfi stereotiplər yerini realistik protretlərə verməlidir ki, auditoriya qocalığın müxtəlif cəhətləri ilə tanış olsun.

Qocalığın müxtəlif olduğunu göstərmək üçün bir neçə məsləhət:

♦ Ola bilsin ki dil təsəvvürlərimizin formalaşmasında və ictimaiyyətdə mövcud olan fikirləri işıqlandırmaqda güclü silaha çevrilsin. Bu isə öz növbəsində hər yaşdan olan insanın cəmiyyətə inteqrasiya olması və pro-

seslərdə iştirak etməsində ciddi maneələr yaratsın. Buna görə də, qoca, yaşlı, yaşlılıq kimi kəlmələrin nə qədər məqbul olduğu barədə düşünməliyik. Əgər bilavasitə əhvalatı danışmaq üçün zəruri deyilsə, yaxşı olar ki bu kəlmələrdən istifadə etməyək. Yaşı obyektiv və ədalətli göstərəcək ifadələrə müraciət edək.

♦ yaşlı insanlar tamamilə fərqli qruplara mənsubdurlar, onların arasında qadınlar və kişilər, imkanlılar və yoxsullar, istedadlılar və istedadsızlar, fiziki cəhətdən fəallar və əlillər, təhsillilər və təhsilsizlər, fəhlələr, sənətkarlar, həkimlər və s. varırlar. Jurnalist bu insanların nə ilə məşğul olduqlarını və nə kimi problemlərlə qarşılaşdıqlarını öyrənməyə borcludur. Onlarla söhbət edək, nə kimi problemlərinin olduğunu soruşaq – haqlarında və haqq etdikləri kamil protreti yalnız bu cür yarada bilərik.

♦ yaşlı insanların maliyyə qayğıları, əlbəttə ki, əhəmiyyətlidir, ancaq haqqında reportajın hazırlanacağı yeganə mövzu bu deyildir: əksəriyyəti bu işlərin bəziləri ilə ya hamısı ilə məşğuldurlar: ailələrinə kömək edirlər, nəvələrinin ya qonşu uşaqlarının qeydlərinə qalırlar, hər hansı şəkildə cəmiyyətin rifahına töhfə verirlər, teatrlara və kinolara gedirlər, jurnal-qəzetlər, kitablar oxuyurlar. Bəzən daha görkəmli işlər görürlər və mətbuatdakı yeni xəbərlərə daima göz qoyurlar. Yaşlı insanların, bir qayda olaraq, böyük həyati təcrübələri vardır və onları mətbuatda tez-tez göstərmək ənənəvi stereotiplərdən yayınmağımızda bizə kömək edəcəkdir.

CƏMIYYƏTDƏ MÜXTƏLİFLİYİ İNKİŞAF ETDİRMƏK ÜÇÜN MEDIAYA VERİLƏN MƏSLƏHƏTLƏR

Jurnalist reportajının və bu reportajın tərzinin fərdlərə və müxtəlif sosial qruplara nə kimi təsir bağışlayacağını dərk etməliyik.

- Cəmiyyətin müxtəlif qruplarının nümayəndələri ilə əlaqələri müntəzəm şəkildə qoruyaq.
- Öz rolumuzu, o cümlədən qarşılıqlı anlaşma yaratmaq missiyamızı dərk edək. Yeri gəlmişkən, buna onların gündəlik əlaqələrində mövcud olan maneələri aradan qaldırmaqla, ya tamamilə kəsilmiş əlaqələri bərpa etməklə nail olmaq olar. Jurnalistin rolu sadəcə yeni xəbərlər danışanın rolundan qat-qat yüksəkdir.
- İctimai müxtəlifliyi işıqlandırmaq, bu cəmiyyətdə baş vermiş hadisələri əks etdirməklə məhdudlaşmır. Qloballaşma və müxtəlif ölkələr vətəndaşları arasındakı get-gedə daha da artan əlaqələr mediada müxtəlifliyin işıqlandırılmasının əhəmiyyətini daha da qabartmışdır. Ola bilsin ki, bir ölkədə baş verən hadisələr başqa ölkəyə də ciddi təsir etsin. Beləliklə, bir ölkənin problemi başqa ölkənin ya xalqın probleminə çevrilə bilər.
- İctimai müxtəlifliklə bağlı mövzunu işıqlandırdıqda, onu hansı cəhətdən göstərməyimizin daha yaxşı olduğunu diqqətlə ölçüb-biçək. Əgər belə bir süjet hazırlasaq, keçmişin təcrübəsini əql süzgəcindən keçirərək hər bir mümkün variantı yoxlamağımız vacibdir.
- Jurnalistlərin bir çoxunun auditoriyaya danışdığı faktlarla bağlı şəxsi şərhləri olur və bu düşüncələri “xəbərin bir hissəsinə” çevirə bilər. Unutmamaqda fayda var ki: imkan dərəcəsində ictimai rəngarəngliyi, müxtəlifliyi mənfi kimi qələmə verməyək.
- Başqasının fikrini nəzərə almağa çalışaq.
- Faktları daima yoxlayaq. Ələlxüsus da bu məlumatı etibarsız mənbədən aldıqda yaxud, iş böhrana əsas ola biləcək hadisələrə toxunduqda zəruridir. Reportajın nəticələrini əvvəlcədən hesab-

lamağımız və auditoriyanın reaksiyasını ehtimal etməyimiz vacibdir. Bunun üçün hadisələrin baş verdiyi konteksti, problemin tarixini yaxşı bilməyimiz və gələcəkdə vəziyyətin necə dəyişə biləcəyinə dair ehtimallar yürütməyimiz də vacibdir.

- Mümkün qədər qrupların ümumiləşdirilməsindən yayınmaq. Fərdlər və onların hərəkətlərini işıqlandırdıqda – hamısı birdir istər müsbət olsun, istər mənfi, bunu fərdi bir məsələ kimi müzakirə etmək, bütün qrup üçün xas olan kimi deyil.
- Peşəkar jurnalistika jurnalistdən daima, yaşadığımız insanlarla reallıq arasında yerinə yertirdiyi, “vəsətətçilik” funksiyası ilə bağlı ixtisasi qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyi tələb edir.

İCTİMAİ MÜXTƏLİFLİK MÖVZUSUNDA REPORTAJ HAZIRLAYARKƏN JURNALİSTİN XATIRLAMALI OLDUĞU SUALLARIN SİYAHISI

- Reportajım qrupun bütün aspektlərini – müsbəti də, mənfini də əhatə edirmi?
- Reportajımın auditoriyaya bağışladığı təsiri dərk edirəmmi? Mövcud stereotipləri dərinləşdirmirik ki? Müsahibə zamanı əsas süjetdən müstəqil olaraq, müxtəliflik perspektivləri axtarıb tapa bilirəmmi?
- İnsanları adekvat və qəbul olunmuş sözlərləmi xarakterizə edirəm, eyni zamanda redaktorumun ofisinə və peşəmin etik standartlarına hörmət bəsləyirəmmi?
- Sorğu etdiklərimin dairəsini müntəzəm şəkildə genişləndirirəmmi?
- ya redaktorlardan fikir soruşurammı?
- Fərqli qrupları onlara qarşı bəslənilən stereotiplərdən yayınmaq üçün lazımcıca öyrənirəmmi?
- Biixtiyari olaraq hansısa qüvvənin təsiri altına düşməmək üçün qruplarda qüvvədə olan gizlin gündəmi və bölgüləri dərk edirəmmi?
- Reportajımın tonu məni şübhələndirdikdə həmkarlarımla məsləhətləşirəmmi?

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏLƏR

- Castañeda, Laura; Campbell, Shannon B:** News and Sexuality: Media Portraits of Diversity; Sage (2006)
- Getting the facts right:** Reporting ethnicity and religion; Article 19; Retrieved 14 October, 2016 <https://www.article19.org/resources.php/resource/3093/en/getting-the-facts-right-reporting-ethnicity-and-religion>
- George, Cherian:** Reporting diversity: media, social norms and public opinion; Retrieved 07 July 2017 <http://www.mediaasia.info/reporting-diversity-media-social-norms-and-politics/>
- Glossary of hate speech in the media of Armenia and Azerbaijan, Baku-Yerevan 2008-2013; Retrieved 11 August, 2017 http://epfarmeria.am/wp-content/uploads/2014/06/glossary_eng-1.pdf
- Hoewe, Jennifer e.al.:** A Pedagogical Response to the Coverage of Islam: A Wiki-Based Best Practices Document for Reporting on Muslims and Islam, Retrieved 15 April 2016, http://www.muslimsubjects.org/journalislam/files/2010/09/AEJMC_Best_Practices.pdf
- Journalism, media and the challenge of human rights reporting; International Council on Human Rights Policy (2002).
- Kovach, B., Rosenstiel, T.:** The Elements of Journalism. New York: Three Rivers Press (2007)
- Mapping the global Muslim population. Pew Forum on Religion & Public Life. Pew Research Center (2009). Retrieved 15 April 2016 <http://pewforum.org/docs/?DocID=450>
- Reporting Diversity:** How journalists can contribute to community cohesion. Society of Editors & Media Trust. (n.d.) Retrieved 07 June 2017 www.societyofeditors.co.uk/userfiles/file/Reporting%20Diversity.pdf
- Sarajlic, Eldar:** Media and Diversity in Post-Conflict Countries – Retrieved 10 June 2017 <http://www.annalindhfoundation.org/report/media-and-diversity-post-conflict-countries-eldar-sarajlic>
- Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity, Sociological Report: Georgia; The Danish Institute for Human Rights, Retrieved 16 July 2017 https://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/GeorgiaSociological_E.pdf

- Temenugova, Aleksandra, e. al:** Guidelines on ethical Journalism and Quality reporting; Verein Freies Radio Wien (2015)
- Troshanovski, Marko:** Representation of Minorities in the New Media, Analysis of Professional Journalistic Standards in New Media Practices, Skopje (2016)
- Tsereteli, Tamar:** Nationalism and Representation of Gays and Lesbians in Post -Soviet Georgia: Retrieved 14 July 2017 <http://minority.ge/wp-content/uploads/2010/12/Tsereteli-Tamar-nationalism-and-the-representation-of-gl-in-georgia.pdf>
- Triandafyllidou, Anna:** Addressing Cultural, Ethnic & Religious Diversity Challenges in Europe. A Comparative Overview of 15 European Countries, Florence (2012)
- Tuller, David:** Reporting diversity Manual (Balkan) (2002)
- White, Aidan:** Ethical Journalism and Human Rights, Strasbourg (2011).

Tbilisi, P. Çançibadze k. 6

☎ 214 34 01, 577 33 38 57

stamba.damani@gmail.com

 Damani მატბეასი/Print House Damani

Friedrich Naumann
STIFTUNG

FÜR DIE FREIHEIT

Auswärtiges Amt

